

process of facilitative interaction. In such a way it was used psycho-diagnostic method of content-semantic analysis of discursive thinking by I.Semenov to study the levels of providing the argumentative discourse by teenagers. The author of the article proposed the system how to calculate the values of the component "monologue utterances"; components which identified the cognitive structure of a person: "literary content", "communicative position" and "a process of real communication"; coefficients that characterize the components of thinking activity of teens, such as: the integrative image, the modified and contextual images. It was shown that the degree of the development of the argumentative discourse of schoolchildren at the first stage of experiment had been determined by the following criteria: the reflection by adolescents of the situation of perception of the problem as a communicative one; a stability in the implementation of a communicative position; reflection of the specificity of literary imagery and creativity. All these factors were meant as psychological ones in the process of facilitative interaction. According to the results of the experiment the author of the article did the following conclusions: 1) there is a relationship between the nature of the subject literary environment of adolescents and their understanding the literary-figurative content of the novel, which influences the development of providing the paradigm of argumentative discourse by them; 2) adolescents manifest the tendency to decrease the interest in studying English literature; 3) teens, as a rule, can not critically evaluate a novel, make their own conclusions about the development of events and characterize the main characters of the novel, express their personal point of view according to this novel in general. This suggests that pupils are not able to conduct an "internal dialogue" with the text, that is, the argumentative discourse of schoolchildren does not develop properly due to either a regular curriculum or a specialized English language studying course; 4) in the process of school education, through the introduction of means of expanding the literary environment into the learning process at the English lessons (what are the creative tasks we proposed) we presented a model of new psychological and pedagogical conditions for the development of argumentative discourse of teens.

Keywords: facilitation, facilitative interaction, argumentative discourse, contextual images, monologue utterances, internal dialogue, literary environment, communicative position.

Отримано 18.11.2019

УДК: 159.92

Яворська-Ветрова Ірина Вікторівна

СИСТЕМА СТАВЛЕНЬ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Яворська-Ветрова І. В. Система ставлень особистості: теоретико-методологічні аспекти. Стаття присвячена аналізу поняття «система ставлень особистості» у наукових психологічних розвідках. Розкрито підхід В. М. Мясіщева до змісту й сутності ставлень, який визначав психологічні ставлення як «цілісну систему індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності». Окреслено види ставлень (потреби, мотиви, емоційні ставлення, інтереси, оцінки, переконання й спрямованість як домінуюче ставлення, що визначає життєвий шлях особистості), а також регулюючу функцію ставлень у досягненні ефективності й успішності діяльності. Викладено погляди Н. І. Сарджвеладзе на розуміння структури особистості і її динамічних тенденцій у системі ставлень особистості. Саме ставлення як «конститууючий фактор особистості» дозволяють розглядати взаємодію особистості і соціального середовища як

цілісну систему «особистість – соціум». Розглянуто особливу підструктуру ставлень особистості – самоставлення, його структуру, зміст, функції, часовий вимір.

Ключові слова: ставлення, система ставлень, особистість, суб'єкт, самоставлення, види ставлення, типи ставлення.

Яворская-Ветрова И. В. Система отношений личности: теоретико-методологические аспекты. Стаття посвящена анализу понятия «система отношений личности» в научных психологических изысканиях. Раскрыт подход В.Н. Мясичева к содержанию и сущности отношений, который определял психологические отношения как «целостную систему индивидуальных, избирательных, сознательных связей личности с различными сторонами объективной действительности». Очерчены виды отношений (потребности, мотивы, эмоциональные отношения, интересы, оценки, убеждения и направленность как доминирующее отношение, определяющее жизненный путь личности), а также регулирующая функция отношений в достижении эффективности и успешности деятельности. Изложены взгляды Н.И. Сарджвеладзе на понимание структуры личности и ее динамических тенденция в системе отношений личности. Именно отношения как «конституирующий фактор личности» позволяют рассматривать взаимодействие личности и социальной среды как целостную систему «личность – социум». Рассмотрена особенная подструктура отношений личности – самоотношение, его структура, содержание, функции, временное измерение.

Ключевые слова: отношения, система отношений, личность, субъект, самоотношение, виды отношений, типы отношений.

Постановка проблеми. Дослідження у сфері психологічного благополуччя загалом і психології ставлень зокрема є сьогодні одними із напрямів, що розвиваються найбільш інтенсивно. Як одна з площин сутності особистості, її «усталена визначеність» ставлення увиразнюють ідеї відносин організма до середовища (В.М. Бехтерев), суб'єктно-об'єктного зв'язку особистості з середовищем (А.Ф. Лазурський). Саме через «соціальність» людини, «представленість “інших” у собі» стверджується, що «система ставлень виявляється орієнтувальним чинником, сукупністю внутрішніх опор, завдяки якій людина ієрархізує та маркує дійсність» [5, с. 107]. Наголошуючи, що для психологічних ставлень характерним є поєднання стабільності, стійкості й водночас пластичності, мінливості, дослідники ставлять питання про розгляд ставлень як самостійного класу психічних явищ [8, с. 168]. Тому актуальним теоретичним завданням видається виклад уявлень про зміст концепту «система ставлень особистості», його структуру, функції, види та місце у системі базових категорій психології у працях науковців другої половини минулого століття.

Завдання статті полягає у теоретико-методологічному аналізі проблеми ставлень особистості у наукових психологічних розвідках другої половини минулого століття.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи особистість як одиницю в системі суспільних відносин і як реального носія цих відносин, С.Л. Рубінштейн наголошував на «ставленнєвій» природі особистості: людина є особистістю тому, що вона «ставиться певним чином до оточення, свіdomo встановлює це своє ставлення так, що воно виявляється в усій її сутності» [9, с. 740]. Він розглядав людину як суб'єкта, як діяча, що реалізує власну активність не тільки у зовнішній, але і у внутрішній діяльності, включаючи

свідомість і самосвідомість. Категорія суб'єкта відносин і діяльності визначається вченим через сукупність ставлень. Він сформулював положення про єдність прояву і розвитку суб'єкта, про його діяльність як зміну об'єкта і одночасно власну зміну. За С.Л. Рубінштейном, суб'єкт і у своєму пізнанні, і у своїй дії, і у своєму ставленні до іншого суб'єкта долає його відокремленість, виявляє (пізнанням), перетворює (дією), посилює (своїм ставленням до нього) сутність іншої людини, сутність суб'єкта або об'єкта [1]. Тому для людини як суб'єкта і як особистості таке фундаментальне значення має свідомість не тільки як знання, але і як ставлення.

Концепт «ставлення особистості» був засадничо проаналізований у наукових розвідках В.М. Мясіщева [6; 7]. У своєму концептуальному підході він виходив з положення про те, що «найскладніші й найбільш динамічні ставлення людини до оточуючого світу виражаються у її психічній діяльності» [6, с. 209]. При цьому учений розглядає людину суб'єктом, діячем, який перетворює дійсність, наголошуючи на необхідності дослідження саме змістів, «змістових зв'язків» у свідомих ставленнях як найвищому рівні ставлень до оточуючої об'єктивної дійсності [6, с. 210].

В.М. Мясіщев дає таке визначення ставлень: «Психологічні ставлення людини в розвинутому вигляді є цілісною системою індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Ця система впливає з усієї історії розвитку людини, вона виражає її особистий досвід і внутрішньо визначає її дії, її переживання» [6, с. 210]. Учений привертає увагу до того, що у ставленнях будь-які предмет, особа чи обставина, як і дії людини, набувають певного смислу, який характеризує сутність предмета і не зводиться до сукупності властивостей чи зовнішніх ознак [6, с. 211]. Він вважає, що ставлення людини не є «продуктом якихось абстрактних історичних умов», це, насамперед, результат взаємодії людини з «абсолютно конкретним для неї оточуючим середовищем» і того, «наскільки це середовища дає простір для вияву і розвитку її індивідуальності» [4, с. 88], як в предметній діяльності, так і у взаємодії з іншими людьми.

Ґрунтуючись на діяльнісному підході, В.М. Мясіщев розглядає психічне життя людини як цілісність, висвітлюючи три основні моменти у характеристиці діяльності людини: «*процес* діяльності завжди розвивається на певному функціонально-динамічному фоні *стану* і за рівнем своєї активності визначається *ставленням* до об'єкта як до задачі або мети діяльності» [6, с. 212]. При цьому *властивості* особистості виявляються і в процесах, і в ставленнях, і в станах людини. Учений наголошує: «Властивості ставлень, станів і діяльності виступають як властивості особистості» (курсив наш. – І.Я.-В.) [6, с. 212].

Характер життєвих взаємодій суб'єкта породжує різноманітні «часткові ставлення, або сторони ставлення, або види його» [6, с. 212]. Однією з таких сторін ставлень виступають потреби, які В.М. Мясіщев визначає як «конативну тенденцію оволодіння» [6, с. 213] (те, чого прагнуть, домагаються). У процесі розвитку ставлень виокремлюється їх інша сторона – емоційні став-

лення, які в людини виявляються у прихильності, любові, симпатії, і їх протилежностях – неприязні, ворожості, антипатії. Учений зазначає, що саме емоційні ставлення називають зазвичай почуттями.

Як відносно самостійні види ставлень В.М. Мясіщев розглядає інтереси, оцінки і переконання. Посилаючись на численні дослідження, він зауважує, що інтерес до діяльності сприяє «яскравому емоційному ставленню», а формування інтересу пов'язане з «активним і успішним включенням в ... діяльність» [6, с. 215]. При цьому успішність й інтерес до діяльності нерозривно пов'язаний з її осмисленістю, тобто з тим, що об'єктивним смислом діяльності набуває для людини і суб'єктивного смислу. Учений показує, що формування особистості, зокрема моральне, ґрунтується не тільки на вимогах, а й на співставленні своїх дій і вчинків із зразками, з оцінкою як інших людей, так і власною, що сприяє формуванню оцінних ставлень. Своєю чергою, «система вимог у поєднанні зі знанням дійсності, особливо суспільної, формує переконання людини,.. які є не тільки уявленнями про те, якою є фактично існуюча дійсність, але й виражають уявлення про те, якою вона повинна бути» [6, с. 216-217]. На переконання вченого, «істинні ставлення» виявляються тільки в умовах вільної взаємодії, а переживання, що супроводжують процес взаємодії, «укріплюють, руйнують або реорганізують ставлення» [6, с. 216].

Окреслюючи нерозривний зв'язок ставлень і процесів сприйняття, пам'яті, мислення, уваги, фантазії, волі, В.М. Мясіщев наголошує на регулюючій функції ставлень у досягненні ефективності й успішності діяльності. Розглядаючи проблему мотивації діяльності, вчений стверджує, що мотив «як підґрунтя дії, рішення або зусилля» є власне «вираженням *ставлення* до об'єкта дії, виступаючи суб'єктивно як бажання, прагнення, потреба, усвідомлення обов'язку, необхідності тощо» (курсив наш. – І.Я.-В.). При цьому роль таких мотивів, як усвідомлення обов'язку, відповідальності й переконання зростає з розвитком особистості й «інтелектуалізацією поведінки» [6, с. 219]. Саме вказані мотиви характерні для опосередкованого ставлення до діяльності, що визначається місцем очікуваного результату діяльності у системі цілей особистості. Аналіз здійснених досліджень дав підстави ученому вивести загальну закономірність: «функціональні можливості людини в будь-якому напрямку діяльності можуть бути визначені лише за наявності її активно-позитивного ставлення до завдання» [6, с. 220]. Тобто активне ставлення, усвідомлення необхідності є мобілізуючим чинником, джерелом вольового зусилля, що спонукає до виконання діяльності.

У працях В.М. Мясіщева і Б.Г. Ананьєва [2; 3; 7] розроблено положення про те, що у процесі особистісного розвитку ставлення перетворюються на риси характеру: «ставлення, набуваючи стійкості, вираженості, великої значущості, стають характерними для особистості» [6, с. 221], тобто стають рисами характеру, залишаючись при цьому ставленнями. Автори розглядають характер як єдність системи і способу ставлення. В.М. Мясіщев переконливо довів, що характер – це «стійка в кожній особистості система ставлень до різних сторін дійсності, яка виявляється в типових для особистості способах вираження цих

ставлень у щоденній поведінці» [4, с. 88-89]. Учений проаналізував різновиди формування людського характеру, його типологію і класифікацію.

Розкриваючи питання формування ставлень в індивідуальному розвитку людини, В.М. Мясіщев наголошує на його тісній взаємопов'язаності зі становленням самосвідомості. «Початковий період зростаючої вибіркості, що виявляється в різних областях і інтегрується, можна назвати *представленням*, тобто ще не сформованим свідомим ставленням при наявності явної вибіркості» (курсив автора. – *І.Я.-В.*) [6, с. 222]. Стати свідомим означає стати таким, що свідомо ставиться. У дошкільному дитинстві найбільш вираженими і вибіркочними є ставлення дитини до батьків, інших дітей, вихователів, до ігор. Вони (ставлення) мобільні, легко змінюються під впливом емоційного стану й умов ситуації, виявляються у вчинках і практично злиті з вчинком і реакцією. У підлітків зі зміною соціальної ситуації розвитку, збагаченням досвіду та різноманіттям взаємин «на новий щабель піднімаються управління своїми діями і структура ставлень, яка визначається вимогами об'єктивної необхідності» [6, с. 223]. В юнацькому віці формуються принципи, принципові ставлення й поведінка, переконання та ідеали. При цьому «свідоме ставлення, виростаючи з минулого, орієнтується на перспективи майбутнього» [6, с. 225], ці «перспективні лінії» виступають головним важелем виховання й становлення зростаючої особистості.

В.М. Мясіщев, розглядаючи проблеми розвитку особистості й її ставлень у процесі шкільного навчання, зазначає, що поведінка учнів ґрунтується на ставленнях і є вираженням їх свідомого ставлення до вимог школи. А ставлення, своєю чергою, являють собою «ієрархічну систему, що об'єднує емоційні зв'язки зі школою (прихильність до неї), авторитет окремих педагогів і педагогів у цілому, усвідомлення обов'язковості виконання вимог школи, вправління у виконанні правил і вимог і, насамкінець, ставлення до учнів та їхньої поведінки» [6, с. 225-226]. Таким чином, розвиток ставлень залежить від взаємодії учня з іншими людьми (вчителями, учнями, батьками), з оточуючим середовищем і його вимогами та самим собою як суб'єктом діяльності й спілкування.

На підставі численних медико-психологічних і клінічних даних, ученим з'ясовано, що порушення ставлень може призвести до серйозних порушень всієї життєдіяльності людини. Зокрема, порушення ставлень є патогенними при неврозах, соматичних розладах. Він указує, що «індивідуалізм і егоцентризм, замкнутість і скритність, тенденційна, емоційна («кататимна») переробка вражень, недостатньо критичне ставлення до себе і самозамилування є не тільки джерелом психічної травматизації, а й причиною хворобливо-неадекватної патологічно односторонньої переробки життєвих труднощів» [6, с. 229]. В.М. Мясіщев наголошує на необхідності дослідження психології ставлень для збереження психічного й психологічного здоров'я особистості.

Досліджуючи проблему взаємодії особистості з соціальним середовищем та питання соціально-психологічного розуміння структури особистості і її динамічних тенденцій, Н.І. Сарджвеладзе розглядав особистість у системі

ставлень. Виходячи з постулату про те, що особистість формується у складних процесах «спільної діяльності й взаємного спілкування» і саме завдяки цьому «стає для себе самої самосвідомістю», учений вводить поняття «диспозиціонального ядра особистості». Цей концепт розуміється ним як «взаємозв'язок, з одного боку, структурних одиниць: а) соціального статусу, б) аттитюдів, в) самоставлення, і, з іншого боку, динамічних тенденцій, що характеризуються параметрами: а) модальності (адаптація – перетворення), б) джерела (бути – мати) і способу (ентропія – негентропія) активності» [10, с. 36-37]. У процесі взаємодії з середовищем ця відносно стійка система структурується й диференціюється, проходячи у своєму становленні ряд етапів, життєвих циклів. У часовому вимірі це становлення репрезентується свідомості у вигляді образів «Я актуального», «Я ретроспективного» і «Я проспективного». Н.І. Сарджвеладзе зауважує, що окремі «диспозиції особистості як віртуальні стани» конкретизуються в реальній поведінці через механізм установки. При цьому учений, ґрунтуючись на працях Д.Н. Узнадзе та його співробітників, розглядає установку як «цілісний стан суб'єкта», що є «модусом ставлення (саме ставлення і взаємодії) людини зі світом» [10, с. 13], наголошує на «ставленнєвій» природі цього феномену. (Зауважимо, принагідно, що і С.Л. Рубінштейн подавав визначення феномена установки як «зайнятої особистістю позиції, яка полягає у визначеному ставленні до цілей чи завдань, які стоять перед нею, і виражається у вибірковій мобілізованості й готовності до діяльності, спрямованій на їх здійснення» [9, с. 686]).

Саме ставлення як «конститууючий фактор особистості» дозволяють розглядати взаємодію особистості і соціального середовища як цілісну систему «особистість – соціум». Н.І. Сарджвеладзе солідаризується з думкою Г.С. Саллівена про специфічність «людського рівня життя», який вимагає взаємообміну із середовищем, що включає в себе культуру: «людині необхідні інтерперсональні ставлення, тобто міжособистісний обмін, бо сама культура є абстракцією міжлюдських взаємин» [Цит. за: 10, с. 44]. Зміни у міжособистісних ставленнях відбуваються тоді, коли змінюється особистість. Цю тезу підтримують і розвивають дослідження Ш.А. Надірашвілі, який вказував, що з трьох рівнів активності людини – індивідного, суб'єктного і особистісного, – саме на рівні особистості активність «спрямована на соціальні норми, очікування, інтерперсональні ставлення і, таким чином, особистісному рівню активності притаманна взаємодія з соціумом» [Цит. за: 10, с. 44].

У структурі установки особистості як суб'єкта діяльності Н. І. Сарджвеладзе виокремлює такі компоненти: пізнавальне, емоційне, дієве (поведінкове) ставлення. При цьому когнітивно-афективний блок, на переконання автора, найчастіше досліджується цілісно, визначаючись як оцінне ставлення, адже «психічний акт оцінки певних предметів чи подій не є ні чисто раціональним процесом,.. ні відірваним від інтелектуальної активності емоційним станом» [10, с. 46]. Щодо видів ставлення стосовно об'єкта учений окреслює «включеність у ставлення» (соціальний статус) як місце особистості у системі соціальних відносин, а також «ставлення до...», серед яких,

слідом за С. Л. Рубінштейном, В. Н. Мясіщевим, Е. В. Ільєнковим, класифікує ставлення до певних сторін дійсності: до інших людей та до речей, і ставлення до себе [10, с. 41-42], тобто соціальні установки (аттитюди). Таким чином, у концептуальній схемі Н.І. Сарджвеладзе, у системі «особистість – соціум» структурними одиницями особистості «(а) соціальний статус, (б) самоствавлення і (в) установка щодо зовнішнього світу» [10, с. 47]. Дієве ставлення, своєю чергою, виступає вираженням динамічних тенденцій особистості. Отже, на думку вченого, особистість є не тільки виразом свого місця в системі соціальних ставлень, тобто свого соціального статусу, а й вона сама певним чином ставиться до свого соціального оточення. Саме ці ставлення складають систему аттитюдів (установок) особистості.

Аналізуючи взаємодію об'єктів установок та модусів ставлень суб'єкта, Н.І. Сарджвеладзе виокремлює чотири типи ставлень особистості до людей і речей: суб'єкт-об'єктне ставлення до речей, суб'єкт-об'єктне ставлення до людей, суб'єкт-суб'єктне ставлення до речей, суб'єкт-суб'єктне ставлення до людей, а також характеризує їх когнітивні, емоційні й конативні компоненти. Учений наголошує, що тільки суб'єкт-суб'єктне ставлення до іншої людини можна назвати інтрасуб'єктним, персоналізованим. Для такого підходу характерним є «турбота про підвищення рівня персоналізованості іншої (людини) шляхом стимулювання у неї тенденції зростання, самостійності, самореалізації, саморозвитку», визнання її «індивідуальності, автономності і права на власний голос» [10, с. 83]. Досягнення аутентичності комунікації – з одного боку, зрозуміти партнера, проникнути у його внутрішній світ, побачити, яким він є насправді, з іншого боку, намагатися бути зрозумілим для партнера по спілкуванню, – є найважливішою умовою і водночас результатом суб'єкт-суб'єктної міжособистісної взаємодії. На переконання ученого, філософське обґрунтування суб'єкт-суб'єктного підходу до іншої людини подано у феноменології Е. Гуссерля, а найбільш показовим втіленням цього підходу в практику є метод недирективної клієнт-центрованої психотерапії К. Роджерса.

Значну увагу Н.І. Сарджвеладзе присвятив розгляду особливої підструктури ставлень особистості – її ставленню до самої себе, самоствавленню, зокрема, його структурі, змісту, функціям, часовому виміру. Характеризуючи когнітивний компонент самоствавлення, він констатує, що процеси самовідображення (самосвідомості й самопізнання) з необхідністю включають в себе самооцінку, адже «шляхом процесів самопізнання особистість намагається зрозуміти не тільки те, хто вона є, але й якою вона є, не тільки те, що вона зробила, але й що і як вона може зробити» [10, с. 97]. Стосовно емоційного компонента самоствавлення, учений солідаризується з концептуальним баченням В.В. Століна про три емоційних осі самоствавлення: симпатія – антипатія, повага – неповага, близькість – віддаленість, які узагальнюються у почуття позитивного чи негативного ставлення особистості до себе [11]. Конативним компонентом самоствавлення виступають «внутрішні дії на свою адресу», а також готовність до таких дій (маніпулятивно-інструментальне або діалогове ставлення до себе, самовпевненість, самоприйняття, самозвинувачу-

чення, самоконтроль, самокорекція, очікуване ставлення від інших, самопрезентація іншим тощо). Н.І. Сарджвеладзе привертає увагу до того, що здійснення або готовність до дій стосовно себе залежить від способу ставлення до себе – як до об'єкта впливу чи як до суб'єкта діяльності. Причому спосіб ставлення до себе «внутрішньо диференціює не тільки... конативний компонент самоствавлення, а й пізнавальні та емоційні ставлення до себе» [10, с. 98].

Змістові характеристики ставлення до себе, на думку вченого, відображають біологічні, психологічні й соціальні структури активності особистості [10, с. 109-110]. Так, у біологічному вимірі це ставлення до своєї зовнішності й функціонально-фізіологічних властивостей; у психологічному – ставлення до своїх сенсомоторних, інтелектуальних, емоційних здібностей, вольових якостей, ставлення до себе як неповторної особистості, почуття самототожності; у соціальному вимірі – ставлення до свого соціального статусу, ставлення до себе як носія певних соціально-моральних норм і цінностей, ставлення до того, як інші люди ставляться до особистості, чого очікують від неї. Дослідник наголошує, що в усіх сферах ставлення до будь-яких своїх характеристик є інваріантним залежно від суб'єкт-об'єктного чи суб'єкт-суб'єктного способу ставлення до себе.

Н. І. Сарджвеладзе висвітлює поліфункціональність системи самоствавлень. Серед них: функція «дзеркала» (відображення себе); функція самовираження і самореалізації (стимулює активність особистості); функція збереження внутрішньої стабільності й континуальності «Я» (відображає тенденцію до «внутрішньої узгодженості й конгруентності», яка притаманна когнітивним уявленням про себе, емоційним реакціям стосовно своїх проявів і адресованим собі діям); функція саморегуляції і самоконтролю; функція психологічного захисту (спрацьовує при отриманні інформації, що загрожує уявленням про власне «Я», що склалися, при життєвих невдачах або різної інтенсивності психотравмах); функція інтракомунікації (маючи соціальну природу, особистість «для себе самої виступає в ролі соціуму, взаємодіючи з собою і «розігруючи» комунікаційні процеси на «сцені» внутрішнього життя») [10, с. 110-111].

Розглядаючи самоствавлення у часовому вимірі, Н. І. Сарджвеладзе зауважує, що «презентованість у часі й спрямованість на час конститується постійною трансценденцією свідомості та особистості», тобто «людина регулярно виходить за рамки теперішнього, прориваючи його межі в напрямку минулого і майбутнього» [10, с. 112]. Як вказувалось вище, учений виокремив три види «Я» по «темпоральній ознаці»: актуальне «Я» (я тут і тепер), ретроспективне «Я» (я в минулому), проспективне «Я» (я в майбутньому), погоджуючись з висновками досліджень про те, що минуле, теперішнє і майбутнє «Я» «не лежать на одній осі, а складають три незалежні виміри: у самосвідомості теперішнє не виводиться з минулого, а майбутнє не є екстраполяцією теперішнього» [10, с. 112]. Тобто актуальне «Я» не обов'язково дорівнює реальному або ідеальному «Я», ретроспективне «Я» не є просто формою біографічної пам'яті, а включає ще й певне ставлення до особистого ми-

нулого, перспективне «Я» не зводиться до потенційного чи бажаного «Я», це більш складне утворення, що включає самопроекування особистості. Н.І. Сарджвеладзе обґрунтовує, що «суб'єкт не тільки будує образ того, яким він є, яким він був і яким він буде, а й займає певну часову позицію, яка виступає своєрідною “точкою відліку” і в перспективі якої суб'єктом моделюється “горизонт часу” цих образів» [10, с. 112-113]. І саме врахування того, на який часовий період припадає загострена увага суб'єкта, і з якої часової позиції здійснюється самооцінка власних вчинків і особистісних рис, на переконання ученого, подає необхідну інформацію для розуміння внутрішнього світу особистості й корегування її неадекватних установок.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, можна констатувати, що психологічні ставлення людини визначаються як цілісна система індивідуальних, вибіркового, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності, що є результатом взаємодії людини з «абсолютно конкретним для неї оточуючим середовищем» і виступає інтегруючим центральним елементом структури особистості. У структурі ставлень виокремлюються емоційний, оцінний (пізнавальний, когнітивний) та конативний компоненти. Видами ставлень стосовно цілей виступають, за класифікацією В.М. Мясіщева, потреби, мотиви, емоційні ставлення, інтереси, оцінки, переконання й спрямованість як домінуюче ставлення, що визначає життєвий шлях особистості. Система ставлень включає такі види за спрямованістю, як: ставлення до речей і явищ зовнішнього світу (суб'єкт–об'єктні ставлення), ставлення до інших людей (суб'єкт–суб'єктні, міжособистісні ставлення), ставлення до себе (самоставлення). Вищим рівнем розвитку особистості є усвідомлені ставлення до оточуючої дійсності й самосвідомість як усвідомлене ставлення до себе. Саме ставлення як «конституюючий фактор особистості», на думку Н.І. Сарджвеладзе, дозволяють розглядати взаємодію особистості і соціального середовища як цілісну систему «особистість – соціум». Перспектива подальших досліджень полягає у поглибленні теоретичного аналізу та експериментальному вивченні особливостей системи ставлень особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А., Брушлинский А.В. *Философско-психологическая концепция С.Л. Рубинштейна*. М.: Наука, 1989. 248 с.
2. Ананьев, Б.Г. *Человек как предмет познания*. Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. 340 с.
3. Ананьев, Б.Г. К постановке проблемы развития детского самосознания. *Избранные психологические труды*. Под ред. А.А. Бодалева. Т. II. М.: Педагогика, 1980. С. 103–127.
4. Бодалев А.А. Психология межличностных отношений (к 100-летию со дня рождения В.Н. Мясіщева). Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.voppsy.ru/issues/1993/932/932086.htm>
5. Кравченко О.П. Ставлення як критерій особистісного вибору. *Актуальні проблеми психології* : Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д., Карамушки Л.М. Том 1 : Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія. Част. 18. К.: Міленіум, 2006. С. 105–109.

6. Мясищев В.Н. Проблема отношений человека и ее место в психологии. *Личность и неврозы*. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1960. С. 209–230.
7. Мясищев В.Н. *Психология отношений. Избранные психологические труды* / Под ред. Бодалева А.А. М.: Модэк МПСИ, 2004. 158 с.
8. Позняков В.П. Психологические отношения субъектов совместной жизнедеятельности. *Проблемы педагогики и психологии*. 2013. № 1. С. 167–174.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2000. Режим доступа: http://yanko.lib.ru/books/psycho/rubinshteyn=osnovu_obzhey_psc.pdf
10. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. Тбилиси: Мецниереба, 1989. 204 с.
11. Столин В.В. Психодиагностика самосознания. Общая психодиагностика / Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. М.: Изд-во МГУ, 1987. С 245–289.

REFERENCES TRANSLITERATED

1. *Abul'hanova-Slavskaja K. A., Brushlinskij A. V.* Filozofsko-psihologicheskaja koncepcija S.L. Rubinshtejna. M.: Nauka, 1989. 248 s.
2. *Anan'ev, B.G.* Chelovek kak predmet poznaniya. L.: Izd-vo Leningrad. un-ta, 1968. 340 s.
3. *Anan'ev, B.G.* K postanovke problemy razvitija detskogo samosoznaniya. *Izbrannye psihologicheskie trudy*. Pod red. A.A. Bodaleva. T. II. M.: Pedagogika, 1980. S. 103–127.
4. *Bodalev A. A.* Psihologiya mezhlichnostnyh otnoshenij (k 100-letiyu so dnya rozhdeniya V.N. Myasisheva). Elektronnij resurs. Rezhim dostupu: <http://www.voppsy.ru/issues/1993/932/932086.htm>
5. *Kravchenko O.P.* Stavlennja jak kryterij osobystisnogo vyboru. Aktual'ni problemy psihologii' : Zb. naukovyh prac' Instytutu psihologii' im. G.S. Kostjuka APN Ukrai'ny / Za red. Maksymenka S.D., Karamushky L.M. Tom 1 : Social'na psihologija. Organizacijna psihologija. Ekonomichna psihologija. Chast. 18. K.: Milenium, 2006. S. 105–109.
6. *Mjasishhev V.N.* Problema otnoshenij cheloveka i ee mesto v psihologii. *Lichnost' i nevrozy*. L.: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, 1960. S. 209–230.
7. *Mjasishhev V.N.* Psihologija otnoshenij. *Izbrannye psihologicheskie trudy* / Pod red. Bodaleva A.A. M.: Modjek MPSI, 2004. 158 s.
8. *Poznjakov V.P.* Psihologicheskie otnoshenija sub#ektov sovmestnoj zhiznedejatel'nosti. *Problemy pedagogiki i psihologii*. 2013. № 1. S. 167–174.
9. *Rubinshtejn S.L.* Osnovy obshhej psihologii. SPb.: Piter, 2000. Rezhim dostupu: http://yanko.lib.ru/books/psycho/rubinshteyn=osnovu_obzhey_psc.pdf
10. *Sardzhveladze N.I.* Lichnost' i ee vzaimodejstvie s social'noj sredoj. Tbilisi: Mecniereba, 1989. 204 s.
11. *Stolin V.V.* Psihodiagnostika samosoznaniya. *Obshhaja psihodiagnostika* / Pod red. A.A. Bodaleva, V.V. Stolina. M.: Izd-vo MGU, 1987. S 245–289.

Yavorska-Vetrova I. V. An individual's system of attitudes: the theoretical and methodological aspects. The article analyses the concepts of “an individual's system of attitudes” presented at different scientific works. Thus, V.M. Mesyashchev defined psychological attitudes as “a person's holistic system of individual, selective, conscious relations with different sides of objective reality”. The types of attitudes (needs, motives, emotional attitudes, interests, appraisals, beliefs and an orientation as a dominant attitude that determines a person's life path) are outlined, as well as the regulating function of attitudes for efficient and successful activities. The article shows that, considering the attitude ontogeny at preschool and school childhood, V.M. Myasishchev emphasizes the close relations between formed attitudes and developed self-consciousness. The article draws attention to the role of attitudes in an individual's mental and psychological health preservation. The views of N.I. Sardzhveladze on a personality structure and its dynamic tendencies in an individual's attitude system are explored. Namely, an attitude as a “constituent factor of a personality” allows us to consider an

individual's interactions with his/her social environment as a holistic system of "a personality – society". According to N.I. Sardzhveladze's views, the structural units in the "personality – society" system are an individual's social status, self-attitude and attitudes towards the outside world; and his/her active attitudes are an expression of his/her dynamic tendencies. The article determines the following components in the structure of personal attitudes as an "attitude mode (a person's self- attitude and his/her interactions with the world)": cognitive, emotional, active (behavioural) attitudes. A special structure of personal attitudes - self-attitude, its structure, contents, functions, time dimension are considered. The article highlights the concept of "dispositional core of a personality", proposed by N.I. Sardzhveladze and understood by him as mutual relations of structural units (social status, attitudes, self-attitude) and dynamic tendencies, characterized by such parameters as their modality and an activity source and mode.

Keywords: attitude, attitude system, personality, self-attitude agent, types of attitudes.

Отримано 09.10.2019

УДК: 159.922+37.018.3

*Якимчук Борис Андрійович,
Лівандовська Інна Антонівна*

АФІЛІАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ МОТИВ ПРОЦЕСУ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УМОВАХ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ СІМЕЙНОГО ТИПУ

Якимчук Б. А., Лівандовська І. А. Афіліація як психологічний мотив процесу гендерної ідентифікації в умовах дитячого будинку сімейного типу. У статті розглядаються психологічні чинники та *сутність афіліації* як домінуючого мотиву *набуття гендерної ідентичності сиріт* в умовах дитячого будинку сімейного типу. Детально розглядається сутність поняття афіліації та її значення у засвоєнні соціального досвіду, та процесу гендерної ідентифікації у специфічних умовах виховного середовища. Проведено аналіз особливості процесу гендерної ідентифікації та рівнем афіліації в процесі життєдіяльності сиріт, та фактори, які впливають на *якісні характеристики виникнення чи відсутності задоволення потреб в афіліації сиріт*, які перебувають в дитячих будинках сімейного типу.

Ключові слова: афіліація, депривація, гендерна ідентифікація, сирітство, дитячий будинок сімейного типу, гендерна ідентичність.

Якимчук Б. А., Ливандовская И. А. Афилиация как психологический мотив процесса гендерной идентификации сирот в условиях детского дома семейного типа. В статье рассматриваются психологические факторы и ценность процесса аффилиации как доминирующего мотива обретения гендерной идентичности сирот в условиях детского дома семейного типа. Подробно рассматривается сущность понятия аффилиации и их значение в усвоении социального опыта и процесса гендерной идентификации в специфических условиях воспитательной среды. Проведен анализ особенностей процесса гендерной идентификации и уровнем аффилиации в процессе жизнедеятельности сирот, и факторы, которые воздействуют на качественные характеристики возникновения или отсутствия удовлетворения потребностей в аффилиации сирот, находящихся в детских домах семейного типа.

Ключевые слова: аффилиация, депривация, гендерная идентификация, сиротство, детский дом семейного типа, гендерная идентичность.